

PORNOGRAFI & INTERNETAfhængighed: FANGET I NETTET

Gert Martin Hald

Følgende artikel omhandler afhængighed af pornografi på internettet. Formålet med artiklen er at undersøge denne relative nye afhængighedstilstand samt anvisne konkrete retningslinjer for vurdering og behandling af tilstanden. Mere specifikt søger artiklen, at: a) afdække karakteristika ved tilstanden b) forstå de specifikke aspekter ved internetpornografi, der virker som centrale forudsætninger for skabelsen af afhængighedstilstanden c) identificere særlige risiko- og sårbarhedsfaktorer d) undersøge centrale psykologiske processer, der kan tænkes at skabe og vedligeholde tilstanden, e) anlægge et klinisk fokus, hvorunder konkrete forslag til vurdering og behandling af tilstanden gennemgås samt f) give et kort bud på fremtidige teoretiske, empiriske og kliniske strategier, muligheder og perspektiver inden for feltet.

Indledning

Afhængighed af pornografi på internettet er et relativt nyt og forholdsvis ubeskrevet fænomen. Hjemlige teoretiske og empiriske undersøgelser af fænomenet er endnu en mangelvare og også internationalt set er den teoretiske og empiriske belysning endnu begrænset og rudimentær. Fælles for den nationale og internationale tilgang til fænomenet er imidlertid, at man har søgt at beskrive, forstå og behandle dette med udgangspunkt i allerede eksisterende viden om afhængighed herunder i særdeleshed internetafhængighed og seksuel afhængigheds- og tvangsadfærd. Den nyere forskning inden for afhængighed af internetpornografi advarer dog mod en sådan forståelse og fremhæver afhængighed af internetpornografi som en ny og selvstændig afhængighedsform, der, til trods for overlap med andre afhængighedsformer, ætiologisk, må forstås i egen ret¹. Artiklen her er et forsøg på dette.

---

1 For alternativt synspunkt henvises til Osborne, 2004

Artiklen vil falde i tre dele. I *artiklens første del* opridses baggrunden for artiklen, centrale begreber defineres og der præsenteres et overblik over, hvad der kendetegner afhængighed af internetpornografi som tilstand. I *artiklens anden del* foretages en undersøgelse af dels de unikke karakteristika ved internetpornografi, dels de særlige individuelle- og sociale sårbarheds- og risikofaktorer, der kunne tænkes at være vigtige forudsætninger for en initiering og fastholdelse af tilstanden. Endvidere fremlægges en model til forståelse af nogle af de centrale psykologiske processer og virkemekanismer, der skaber og vedligeholder den internetpornografiske afhængighedstilstand. I *artiklens tredje del* anskueliggøres de kliniske implikationer af afhængighed af internetpornografi herunder vurdering og behandling. Afslutningsvist omtales fremtidige strategier, muligheder og perspektiver på feltet kort.

I erkendelse af, at den teoretiske og empiriske baggrund for projektet endnu ikke er så veludviklet og omfattende, som man kunne ønske sig, skal denne artikel ses som et forsøg på at udvikle og nærme sig en forståelse for den internetpornografiske afhængighedstilstand, snarere end et fuldstændigt bud på dets væsen og natur.

1.0 FØRSTE DEL

1.1 Baggrund

Teknologiske fremskridt og pornografi lader til at være uløseligt forbundet med hinanden. Ved at tilfredsstille menneskeheden vedvarende interesse for den seksuelt eksplicite billedverden er det kommercielle pornografimarked i dag en central og integreret del af internettet (McNair, 1996). Hvor pornografien førhen har været henlagt til specielle baglokaler, butikker og distrikter, er den seksuelle markedsplads i dag allestedsnærværende – blandt andet grundet udbredelsen af internettet. Ifølge Forbes Magazine var pornoindustrien alene i 1999 en industri med en omsætning på over 56 milliarder dollars (Malamuth & Huppin, 2005). Og allerede tilbage i 1996 blev pornoindustrien vurderet til at have indtjent flere penge end alle andre af Hollywoods film tilsammen. (Stack, Wasserman & Kern, 2004).

Ifølge tal fra Danmarks Statistik havde 83 procent af befolkningen i 2004 adgang til internettet i hjemmet og/eller på arbejdet. Næsten hver anden havde adgang til internettet via en hurtig fastnetforbindelse, som eksempelvis ADSL, og 69 procent af befolkningen brugte internettet mindst en gang om ugen (Danmarks Statistik, 2005). Endvidere er en stor del af de opslag, der foretages på internettet i dag, samt de mest anvendte søgeord, direkte relateret til sex og pornografi.

Til trods for store kønsforskelle i forbruget af pornografi viser en national repræsentativ undersøgelse af 18-30-årige danske mænd og kvinder, at godt 80 procent af mænd og 27 procent af kvinder har set pornografi inden for

den seneste måned, og at internettet, specielt hos mændene, ofte er en af de foretrukne adgangskilder til pornografi (Hald, 2005). Af de mænd der angav nogensinde at have set pornografi, havde godt 50 procent set pornografi på internettet, mens det samme tal for kvinder var godt 10 procent. Disse tal stemmer godt overens med en lignende norsk undersøgelse foretaget i 2002, hvor 36,6 procent af de mandlige respondenter og 8,9 procent af de kvindelige respondenter angav at have set pornografi på internettet (Træen, Spitznogle & Beverfjord, 2004).

Koblingen mellem internettet, pornografien og massernes forbrug af disse synes uomtvistelig. Det interessante spørgsmål bliver således heller ikke, om mænd og kvinder bruger internettet eller pornografi, eller om internettet bliver brugt som teknologisk redskab for adgang til pornografi, men hvilke konsekvenser denne kobling i værste fald kan have set i forhold til afhængighed.

1.2 Begrebsafklaring

Der eksisterer store forskelle i definitionen på, hvad pornografi er, og hvad der adskiller pornografi fra eksempelvis erotik, kunst, kultur etc. (For yderligere uddybning se Hald, 2003, p. 6-26). I indeværende artikel defineres pornografi i overensstemmelse med Hald (2003) som: Enhver form for materiale, der har til formål at skabe eller forøge seksuelle følelser eller seksuelle tanker i modtageren, og som *samtidig* indeholder blottelse eller beskrivelse af kønsorganerne samt klare og tydelige seksuelle handlinger som f.eks. vaginalsex, oralsex, analsex, onani, S/M, dyresex m.v.

Også inden for afhængighedsforskningen eksisterer der store begrebsmæssige uoverensstemmelser og definatoriske forskelle. Med udgangspunktet i afsættet for indeværende temanummer defineres afhængighed bredt som: En pinefuld og/eller problematisk tilstand karakteriseret ved en ustyrlig trang til at udføre en bestemt adfærd (Linnet, 2005, egne tilføjelser). 'Afhængighed kan opstå pludseligt eller efter gradvis tilvænnning, strække sig over kortere eller længere tid, og ofte være cyklisk i sin natur. Den kan komme til udtryk i forhold til en bestemt substans eller rusmiddel'... eller bestemte handlinger' (Linnet, 2005).

Med udgangspunkt i ovenstående samt Kafka (2001) defineres afhængighed af internetpornografi stipulativt som: 'A persistent, repetitive pattern of dependence on pornographic materials found on and via the internet (Kafka, 2001, specielt p. 233).

1.3 Definerende karakteristika for internetpornografisk afhængighed

Der kan angives forskellige kriterier til bestemmelse og vurdering af svarhedsgraden af internetpornografisk afhængighed. I forhold til såkaldte teknologiske afhængighedstilstande, det vil sige afhængighedstilstande, der operationelt er defineret som ikke-kemiske (adfærdsmæssige) afhængighedstilstande, og som involverer en eller anden form for menneske-maskine-interaktion (Griffiths, 2000), opstiller Griffiths (2000) seks kriterier for afhængighed: dominans/centralitet (eng: salience), stemningsmodifikation, tolerance, abstinenser, konflikt og tilbagefald. Disse seks kriterier vil blive brugt i indeværende artikel som definerende for den internetpornografiske afhængighedstilstand.

Dominans/centralitet refererer til den situation, hvor internetpornografi indtager en dominerende/central plads i den afhængiges liv, og hvor den afhængiges tanker, følelser og adfærd er domineret af og fokuseret på dette. *Stemningsmodifikation* optræder, når internetpornografi bruges som en 'stemningsregulerende mekanisme' til at undslippe negative emotionelle tilstande, som f.eks. angst, depression og ensomhed, eller til at inducere positive emotionelle tilstande som eufori, afslappethed og generelt kropsligt velvære. *Tolerance* hentyder til den situation, hvor der skal stadig mere internetpornografi til for at opnå den eller de førnævnte ændrede følelsesmæssige tilstande. *Abstinenser* referer til den tilstand, hvor der optræder negative sociale, psyko- og/eller fysiologiske tilstande som følge af en reduktion eller et fravær af internetpornografi. *Konflikt* kendetegner den situation, hvor forbruget af internetpornografi skaber konflikt i forhold til omgivelserne f.eks. venner, familie, kæreste, arbejde m.v. eller den afhængige selv. *Tilbagefald* beskriver den tilstand, hvor den afhængige, trods en kortere eller længere periode med en reduktion eller fravær af forbrug af internetpornografi, pludselig påbegynder eller eskalerer sit forbrug således, at det hurtigt når fortidens problematiske højder.

Som det tydeligt fremgår, har Griffiths seks kriterier et relativt stort overlap med de *diagnostiske kriterier* for anden ikke-kemisk baseret afhængighed. Dette synes dog ikke særegent for Griffiths, men kendetegnende for en generel tendens på området omkring de ikke-kemiske afhængighedstilstande. Carnes (1991) opererer f.eks. med hele 10 kriterier for seksuel afhængighed, mens Orzack (1998, 1999), ligesom Young (1996, 1999), på baggrund af de diagnostiske kriterier for patologisk spillelidenskab (DSM-IV), opererer med op til 11 karakteristika for generel computerafhængighed. Både Carnes, Orzack og Youngs kriterier synes dog indholdsmæssigt at overlape med såvel Griffiths kriterier for teknologiske afhængighedstilstande som med de diagnostiske kriterier for ikke-kemiske afhængighedstilstande generelt. Dette gør sig også gældende for Cooper, Putnam, Planchon & Boies (1999), der mere specifikt søger at indfange »online compulsive behavior«, inklusiv afhængighed af pornografi, ud fra fem brede kriterier: 'denial;

unsuccessful repeated efforts to discontinue the activity; excessive amounts of time dedicated to the activity; negative impact of the behavior on social, occupational, and recreational functioning; and repetition of the behavior despite adverse consequences' (Cooper, Putnam, Planchon & Boies, 1999 p. 82). Ud over 'denial', som synes at beskrive en grundlæggende forsvarsmekanisme inden for næsten al afhængighedsforskning, udgør Cooper et al.s kriterier for afhængighed i alt væsentlighed ikke et indholdsmæssigt alternativ til hverken Carnes, Orzacks, Youngs eller Griffiths afhængighedskriterier for seksuel afhængighed, patologisk spillelidenskab eller teknologiske afhængighedstilstande. Det er således også disse og lignende kriterier, der p.t. præger tilgangen til internetpornografisk afhængighed, om end en fuldstændig klar international konsensus omkring de definerende karakteristika og præcise diagnostiske kriterier for internetpornografisk afhængighed endnu ikke er nået.

Tendensen til et stort overlap mellem de diagnostiske kriterier for anden ikke-kemisk baseret afhængighed og internetpornografisk afhængighed kan have to primære grunde. Enten kan det skyldes, at den internetpornografiske afhængighedsforskning endnu befinder sig på et så rudimentært udviklingstrin, at man endnu ikke har nået at opstille og skabe konsensus omkring internationalt anerkendte kriterier for tilstanden og derfor 'læner' sig op af kriterier, der traditionelt bruges i forbindelse med andre ikke-kemibaserede afhængighedstilstande. Eller det kan skyldes, at den internetpornografiske afhængighedstilstand i sine definerende karakteristika, trods alt, ikke adskiller sig væsentligt fra andre ikke-kemibaserede afhængighedstilstande. Selv om sidstnævnte lader til at være tilfældet, er det vigtigt at bemærke, at dette *ikke* udelukker, at der stadig er tale om en ny og selvstændig afhængighedstilstand.

Det lader til, at de definerende karakteristika for den internetpornografiske afhængighedstilstand per se ikke adskiller sig væsentligt fra andre ikke-kemibaserede afhængighedstilstande. *Indholdet* i de definerende karakteristika for internetpornografisk afhængighed kan dog i nogen grad synes særegent. Eksempelvis kan de *konflikter*, der opstår som følge af afhængighed af internetpornografi, f.eks. tab af seksuel interesse i den primære partner, social isolation m.v., synes anderledes end andre afhængighedstilstande, som f.eks. patologisk spillelidenskab, selvom der også her ofte ses overlap.

2.0 ANDEN DEL

Ovenfor blev det tydeliggjort, at de definerende karakteristika for den internetpornografiske afhængighedstilstand i al væsentlighed ikke synes at adskille sig radikalt fra mange andre ikke-kemibaserede afhængighedstilstande.

Det særegne i denne afhængighedstilstand synes således mere at skulle findes i koblingen mellem dets risiko- og sårbarhedsfaktorer og dets initierende og fastholdende mekanismer. I artiklens anden del foretages derfor en undersøgelse af dels de særlige individuelle og sociale sårbarheds- og risikofaktorer, dels de unikke karakteristika ved internetpornografi, der kan tænkes at være vigtige forudsætninger for en initiering og vedligeholdelse af internetpornografisk afhængighed. Desuden præsenteres en bearbejdet udgave af The Sexual Behavior Sequence, som indfanger nogle af de centrale psykologiske processer og virkemekanismer, der skaber og fastholder internetpornografisk afhængighed.

2.1. Sårbarheds- & risikofaktorer: biologiske, psykosociale og personlighedsmæssige faktorer

Primære ætiologiske faktorer ved internetpornografisk afhængighed har ofte været søgt dækket ind under »alt-inklusive-overskrifter« som familiemæssige, sociale, fysiske og seksuelle traumer og attituder (f.eks. Carnes, 1993; Schwartz, 1992; Anderson & Colemann, 1991). Eller personlighedsforstyrrelser og anden co-morbiditet (Coleman, 1992; Carnes, 1991). Til illustration identificerer Cooper et al. (1999) eksempelvis, i forbindelse med studier af »on-line sexual compulsivity«, følgende fem brede kategorier til indfangelsen af centrale risiko- og sårbarhedsfaktorer: hyperseksualitet, parafili, forstyrret (seksuel) identitetsudvikling, selv- og intimitetsforstyrrelser samt seksuelle traumer i barndommen. Karakteristisk for kategorierne er, at de indholds- og kausalitetsmæssigt kun i mindre omfang udvikles og specificeres (se Cooper, Putnam, Planchon & Boies, 1999 for mere herom) til et empirisk og klinisk operationaliserbart niveau.

Egentlige *biologiske* prædispositioner i forbindelse med afhængighed af pornografi på internettet er endnu uklare og afventer yderligere undersøgelse og kortlægning. Derimod ser det ud til, at biologiske faktorer, såsom testosteron- og serotonin-niveauer, kan anskues som egentlige risikofaktorer i forbindelse med seksuel kompulsiv adfærd herunder internetpornografisk afhængighed (Bradford, 1997; Grubin & Manson, 1997). De kausale forhold herimellem er dog endnu noget uklare og afventer yderligere undersøgelse.

Ser man på de *psykosociale* risiko- og sårbarhedsfaktorer, er hyperseksualitet, kompulsiv masturbation, parafili og længerevarende promiskuøs adfærd identificeret som værende nogle af de psykosociale ætiologiske faktorer, der ofte optræder i forbindelse med afhængighed af internetpornografi (Kafka, 2001). Endvidere er co-morbide tilstande, som især angst, depression og stress, men også i nogen grad PTSD, affektive forstyrrelser, spiseforstyrrelser og anden (kemisk) afhængighed, identificeret som egentlige risiko- og sårbarhedsfaktorer (Schwartz & Southern, 2000; Cooper, Putnam,

Planchon & Boies, 1999; Putnam & Maheu, 2000, Orzack & Ross, 2000). Sidst men ikke mindst er svage sociale evner, ringe kontakt til det modsatte køn vis-a-vis, ensomhed og social isolation de psykosociale risiko- og sårbarhedsfaktorer af interpersonel karakter, der som oftest sættes i forbindelse med internetpornografisk afhængighed (Morahan-Martin & Schumacher, 2000; Young, 1998a; Young, 1998b).

I forbindelse med især de psykosociale risikofaktorer opererer Cooper et al. med to undergrupper af risikoforbrugere (at-risk-users), der hver især er karakteriseret ved at besidde mange af de netop omtalte psykosociale risiko- og sårbarhedsfaktorer. Den ene risikogruppe, der benævnes som den depressive risikotype, er kendetegnet ved general depression, dystymi (dysthymic), angst, tilbagetrækning fra de sociale omgivelser og følelser af ensomhed og manglende kontrol. Internetpornografien bliver her brugt som en emotionel regulator, der dels giver en følelse af kontrol over andre og omgivelserne dels gennemtrænger den depressive tilstand, og momentært erstatter den med mere positive og/eller emotionelt neutrale følelsetilstande. Den anden risikogruppe, der benævnes som den stressreaktive type ('stress reaktive type'), er, modsat den depressive type, generelt både mere social- og interpersonel kompetent og besidder ofte et større overskud og mere veludviklede og velintegrerede copingmekanismer. Alligevel bruges internetpornografien også her som en emotionel ventil og regulator. I situationer med megen stress, enten som følge af højt arbejdspress, høj affekt i forbindelse med interpersonelle forhold eller ensomhed, nervøsitet, anspændthed m.v., bliver internetpornografien en midlertidig undgåelsesmekanisme og/eller stressventil, der tager toppen af den indre spændings(stress-)tilstand og reducerer den til et acceptabelt og funktionelt niveau.

Personlighedsmæssigt set er der mange karakteristika, der kan tænkes at have en unik og direkte forbindelse til afhængighed af internetpornografi, skønt relativt få endnu er identificeret. Høj eller lav stimulationssøgende adfærd (sensation seeking behavior), erotofili, generthed (shyness) og 'external locus of control' er alle risiko- og sårbarhedsfaktorer af personlighedsmæssig karakter, der er identificeret i forbindelse med internetpornografisk afhængighed. Cooper, Scherer, Boies & Gordon (1999) samt Bogaert (2001) har således fundet, at folk, der besidder en høj grad af stimulationssøgende adfærd og/eller erotofili, synes at opsøge og være tiltrukket af (internet)pornografisk materiale i højere grad end andre. Dette betyder dog *ikke*, at de lettere bliver afhængige af (internet)pornografi, men blot at de som gruppe oplever en større, tidligere og mere intensiv eksponering for (internet)pornografisk materiale, hvilket alt andet lige sandsynliggør en højere afhængighedsfrekvens. I denne sammenhæng skal det dog påpeges, at Lavin et al. (1999), i forbindelse med en undersøgelse af generel internetafhængighed og stimulationssøgende adfærd, fandt, at internetafhængige scorede signifikant lavere på stimulationssøgende adfærd end ikke-afhængige (Lavin et al., 1999). Det ser således ud til, at både høj og lav stimulerings-

onssøgende adfærd kan betragtes som risikofaktorer i denne sammenhæng. Endvidere finder Chak & Leung (2004) et positivt lineært proportionalt forhold mellem graden af generthed og graden af afhængighed af internettet. Ligeledes finder Chak & Leung (2004) en tendens til, at internetafhængige i højere grad end ikke-afhængige besidder såkaldt 'external locus of control' og generelt set ikke føler, de har udpræget individuel kontrol over egne handlinger². Det forekommer sandsynligt, at disse personlighedskarakteristika også gør sig gældende for internetpornografisk afhængighed, dog mangler forskning til underbyggelse af denne formodning stadig.

2.2 The Triple A Engine

Internettets brug til specifikke seksuelle formål kan delvis forklares med The Triple A Engine (Putnam, 2000; Cooper, 1998; Cooper, Putnam, Planchon & Boies, 1999; Cooper, Scherer, Boies & Gordon, 1999). The Triple A Engine dækker over de særlige karakteristika, der er forbundet med internetpornografi nemlig: tilgængelighed (*accessibility*), økonomisk formåenhed (*affordability*) og anonymitet (*anonymity*). Disse karakteristika anses som værende nogle af de mest fundamentale grunde til, at det lige præcis er internetpornografi, og ikke pornografi eller andet per se, den afhængige bliver afhængig af. Med andre ord synes disse karakteristika at være individ-*u*afhængige definerende forudsætninger for, at denne specifikke type af afhængighed overhovedet kan opstå, og at den afhængighedsadfærd, der definerer den, initieres og til dels fastholdes.

Hvor tilgængelighed og økonomi konstituerer muligheden for, at alle med internet og et absolut minimum af økonomiske ressourcer og viden om internettet kan få adgang til internetpornografi, synes anonymiteten at være den afgørende internetrelaterede faktor for udnyttelsen af denne mulighed. Anonymiteten synes især at gøre sig gældende på to måder. For det første er forbrugeren ikke fysisk til stede ved erhvervelse af pornografi via internettet og bliver derfor heller ikke konfronteret med sine køb vis-a-vis. Herved undgår forbrugeren den selv-perciperede sociale stigmatisering og blufærdighed, der ellers ofte kan være forbundet med at opsøge og/eller købe pornografi. For det andet oplever forbrugeren (fejlagtigt), at måden hvorpå pornografien erhverves, f.eks. gennem downloading af film, billeder m.v., gør, at andre ikke kan spore pornografien tilbage til forbrugeren. Dette medfører selvsagt en følelse af anonymitet og »distance« til udbyderen, som forbrugeren ikke nødvendigvis oplever i den ikke-virtuelle verden.

Det at se pornografi på internettet er for langt den største del af forbrugeren ikke noget problem. Derimod lader det til, at særlige biologiske, psy-

---

2 for mere se f.eks. Rotter, 1982, 1990.

kosociale og personlighedsmæssige risiko- og sårbarhedsfaktorer, som i sig selv ikke er 'nok' til at medføre afhængighedstilstande i den ikke-virtuelle verden, i værste fald kan skabe en (internetpornografisk) afhængighedstilstand i den virtuelle verden. Specielt når de kombineres med og drives frem af 'kraften' fra The Triple A Engine og, som vi skal se i det følgende, de psykologiske betingningsmekanismer fra The Sexual Behavior Sequence.

2.3. Skabelse & fastholdelse af afhængighed af internetpornografi

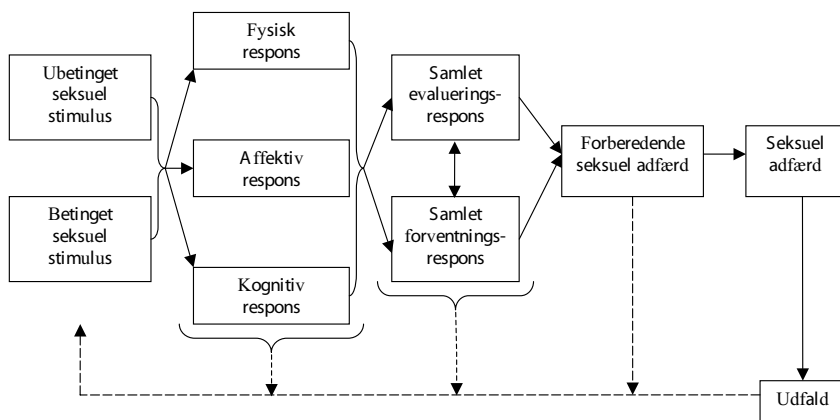
Hvor The Triple A Engine konstituerer de *individafhængige* forudsætninger for en påbegyndelse af et vedvarende forbrug af internetpornografi, og de særlige *individafhængige* risiko- og sårbarhedsfaktorer øger sandsynligheden for, at dette forbrug bliver patologisk, er det nogle helt andre biopsyko-sociale mekanismer, der kan forklare skabelsen og fastholdelsen af den egentlige internetpornografiske afhængighedstilstand. De fleste af disse mekanismer er af mere generel art, f.eks. neurologiske, psykodynamiske m.v. modeller, og bruges ofte (også) som forklaringsgrundlag i forbindelse med andre afhængighedstilstande. Der henvises til andre steder i temanummeret for en uddybende gennemgang og forklaring af disse. Indeværende artikel vil tage udgangspunkt i en forklaringsmodel, der er specielt udviklet i forbindelse med forskning inden for seksuel afhængigheds- og tvangsadfærd og som, i interaktion med The Triple A Engine og de særlige risiko- og sårbarhedsfaktorer, p.t. kan bruges i forståelsen af, hvordan internetpornografisk afhængighed skabes og fastholdes. Følgende forklaringsmodel skal således ses som et supplement til mere generelle, etablerede og allerede eksisterende afhængighedsforklaringsmodeller og ikke forklaringen eller modellen per se.

2.3.1 The Sexual Behavior Sequence (SBS)

Begreberne om operant og klassisk betingning går igen som psykologiske forklaringsmekanismer i skabelsen og fastholdelsen af internetpornografisk afhængighed (Fisher & Barak, 2000, 2001). Det er således også disse forklaringsmekanismer, der, med afsæt i en modificering af The Sexual Behavior Sequence (SBS), vil blive videreført her (for mere om SBS'en: Byrne, 1977; Fisher, 1986; Fisher & Barak, 2000, 2001). Både i sexologisk forskning og psykologisk forskning generelt er behaviorismen som entydig og overordnet forståelsesmodel forladt. Umiddelbart kan SBS'en derfor forekomme entydig og 'gammeldags' i sin fremstillingsform og forståelsesmekanismer. Det skal derfor pointeres, at modifikationen af SBS'en er gjort under hensyntagen til de (store) dele af sexologisk og psykologisk teori og forskning, der mener, at menneskets 'indre liv/black box' er både værd og nødvendig at beskæftige sig med. Det kan dog med rette diskuteres om dette er gjort i høj nok grad. Med andre ord synes der stadig at være plads

til yderligere nuanceringer og konkretiseringer i den modificerede version af SBS'en, der i endnu højere grad søger at inkorporere 'the black box' i forståelsen af internetpornografisk afhængighed. Dette bør læseren være opmærksom på.

Overordnet set er SBS'en (se figur 1) en generel psykologisk model til forståelse af forudsætningerne for og konsekvenserne af seksuel adfærd (Fisher & Barak, 2000). SBS'en antager grundlæggende, at individer responderer på såvel ubetingede som betingede seksuelle stimuli. Hvordan individet adfærdsmæssigt set responderer på disse stimuli afhænger dels af deres umiddelbare fysiske, affektive og kognitive respons dels af den efterfølgende samlede evaluering af disse og forventning til, hvad disse responser vil medføre (f.eks. nydelse, straf, social stigmatisering, problemer etc.). Evaluerings- og forventningsresponsen øger eller mindsker sandsynligheden for, at en seksuel forberedende adfærd, der kan munde ud i egentlig seksuel adfærd (f.eks. masturbation), indtræffer. Det negative eller positive udfald på den seksuelle adfærd virker forstærkende eller svækkende tilbage på den stimulus, der satte processen i gang og øger eller mindsker sandsynligheden for, at samme type stimulus opsøges og processen gentages.

Figur 1: The Sexual Behavior Sequence (modificeret)

Systemet er i sit udgangspunkt et selvstyrende cirkulært feedbacksystem. Grundlæggende synes der dog at være tale om operante og klassiske betingningsprocesser, der modereres af fysiske, affektive og kognitive responsprocesser samt evalueringen af og forventningen til disse.

Den operante betingning synes at skabes ved, at tilfældig adfærd (f.eks. internetsurfing) resulterer i et møde med seksuelle stimuli (f.eks. internetpornografi). Dette møde medfører en række fysiske responser (f.eks. rejsning, blodtilstrømning til skeden), affektive responser (f.eks. ophidselse,

interesse) og kognitive responser (f.eks. seksuelle tanker og fantasier), der igen medfører en evalueringsproces (f.eks. jeg har rejnsning, føler mig ophidset og tænker på sex, ergo må jeg være klar til seksuel handling) og en forventningsproces (f.eks. hvad kan jeg forvente, hvis jeg foretager en seksuel handling lige nu: en udløsning, glæde, sorg, en fyreseddel, anholdelse?). Resultatet af denne evaluerings- og forventningsproces er dels en seksuel forberedende adfærd (f.eks. jeg låser døren, trækker gardinet for) dels en efterfølgende egentlig seksuel adfærd (purring af kønsdele, masturbation, samleje), hvis positive udfald (orgasme, glæde, eufori, kropsligt velvære) medfører, at sandsynligheden for at samme stimulus (f.eks. internetpornografi) opsøges igen, og hele den netop gennemgæede proces gentages i en cirkulær bevægelse, øges.

Den klassiske betingning, som oprindeligt formuleret af Pavlov (1927), synes at skabes ved en gentagen kobling af seksuel ophidselse/adfærd og stimuli associeret med mere generelt computerbrug. Når internetbrugeren går online og begynder at kigge på internetpornografi med seksuel ophidselse til følge, bliver den seksuelle ophidselse, og den eventuelle seksuelle proces, denne skaber, efterhånden parret med mere generelle aspekter ved computeren og computerbrug per se (f.eks. brugen af musen, internettet, andre programmer m.v.). Derved skabes en situation, hvor generelle aspekter ved computeren og/eller computerbrug medfører samme eller lignende seksuelle fysiologiske, affektive og kognitive responser og adfærd, som før var forbeholdt internetpornografisk materiale (jf. evt. figur 1), hvorved de generelle aspekter ved computeren eller computerbrug seksualiseres. Denne seksualiseringstendens forstærkes yderligere ved hver 'succesfuld' kobling af computer/computerbrug og seksuel ophidselse/adfærd. I praksis bliver der ofte tale om en dobbeltproces, hvor generelle aspekter ved computeren eller computerforbrug parres med seksuel ophidselse/adfærd gennem online seksuelle stimuli og klassisk betingning. Denne proces virker herefter tilbage således, at generelle aspekter ved computeren eller computerforbrug medfører en seksuel fysisk, affektiv og kognitiv ophidselse/adfærd, der resulterer i en jagt på pornografi på internettet.

The Sexual Behavior Sequence er i sit udgangspunkt en selvbeholdende proces. Individuer, der enten ikke er tiltrukket af pornografiske stimuli, eller som bliver frastødt (negativ reforceret) af de stimuli, de finder via tilfældig eller fokuseret surfing på internettet, vil med al sandsynlighed ikke opsøge disse stimuli igen. Ligeledes er det langt fra alle de individer, der er tiltrukket af pornografiske stimuli, og som oplever en stærk positiv reforcering, der udvikler afhængighed. Udviklingen af internetpornografisk afhængighed indbefatter således et kompliceret samspil mellem individets samlede biologiske, psykosociale og personlighedsmæssige konstitutioner, herunder risiko- og sårbarhedsfaktorer, The Triple A Engine og de respons-, evaluerings-, adfærds- og udfaldsmekanismer, der er beskrevet i The Sexual Behavior Sequence.

3.0 TREDJE DEL

3.1. Kliniske implikationer

3.1.1 Vurdering

En komplet anamnese, der indeholder en fuldstændig medicinsk og psykosocial undersøgelse og kortlægning af nuværende og tidligere problematikker, herunder psykisk habitus, co-morbiditet og anden afhængighed, synes en nødvendig forudsætning for senere kurative medicinske og psykologiske interventioner. Specielt skal behandleren være opmærksom på, om den nuværende afhængighedstilstand på nogen måde er associeret med en sygdomshistorie præget af hyperseksualitet, parafili, identitetsproblemer, intimitetsproblematikker, barndomstraumer (Cooper et al., 1999) eller mere specifikke biologiske, psykosociale og personlighedsmæssige risiko- og sårbarhedsfaktorer (som nævnt overfor). Ligeledes må behandleren gøre sig overvejelser om, hvorvidt internetpornografisk afhængighed er en del af, dvs. et symptom på, anden og mere grundlæggende psykopatologi, således at der anlægges et diagnostisk helhedssyn.

Behandleren skal være afklaret med at indsamle meget detaljeret og specifik viden omkring den internetpornografiske afhængighedstilstand. Det vil sige viden relateret til *omfang af og kontekst for forbrug* samt *fysiologi, kognition, affekt og adfærd* forbundet med forbrug. Eksempelvis: Hvilken slags internetpornografi forbruges? Hvor meget og hvor ofte forbruges? Hvor finder forbruget sted? Hvor findes materialet (usergroups, free porn sites, adult paysites m.v.)? Samt hvilke specifikke fysiologiske reaktioner, kognitioner, affekter og adfærd går forud for, er forbundet med og efterfølger forbruget (glæde, sorg, forbrug af alkohol og stoffer, pirring af kønsdele, masturbation, kropslig veltilpashed, skyld, skam, m.v.)?

Til vurderingen af psykisk habitus, co-morbiditet m.v. anbefales brugen af strukturerede gængse diagnostiske værktøjer såsom ICD-10, DSM IV-R, SCAN m.v. Til vurderingen af den internetpornografiske tilstand anbefales The Online Sexual Addiction Questionnaire (OSA-Q), som er et nyttigt heuristisk værktøj udviklet af Dana E. Putnam (Putnam, 2005). OSA-Q'en identificerer områder af den internetpornografiske afhængighedstilstand teoretisk associeret med afhængighedsbegrebet som helhed. Det vil ifølge Putnams (2000) sige: »life interference, social withdrawal, obsessive-compulsive behavior, tolerance/withdrawal, emotional distress, and impairment« (Putnam, 2000, p. 557). Endvidere fremhæver Putnam i denne forbindelse at: 'Assessing these domains helps to identify focus areas for treatment. For example, it is helpful to learn if a person's online sexual behavior has resulted in relationship difficulties, decrease in work performance, complaints of financial problems, and emotional distress. By identifying areas affected, the clinician can determine what to address in treatment and gain clues about stressors that are being coped with by going online for sexual re-

lease' (Putnam, 2000, p. 557). Herudover anbefaler Putnam (2000), iblandt andre, som en del af vurderingen, at den afhængige overvåger sig selv og nedskriver alle væsentlige forhold, der relaterer sig til forbruget af internetpornografi, således at væsentlige og centrale idiosynkratiske aspekter af forbruget og det, der leder op til og efterfølger dette, kortlægges. Som i anden misbrugs-, afhængigheds- og seksualitetsforskning er centrale problemer i den forbindelse dels en tendens til underrapportering af forbrug grundet skam, skyld, angst for stigmatisering etc. dels manglende indsigt i og evne til at identificere de psykofysiologiske og adfærdsrelaterede processer, der går forud for og efterfølger forbrug. Sådanne problematikker er allerede i vurderingsfasen vigtige at gøre den afhængige opmærksom på, diskutere og imødekomme.

Et vigtigt værktøj i både vurderings- og interventionsfasen kan paradoksalt nok være internettet. Selv om brugen af internettet i forbindelse med vurdering og behandling af internetafhængige er blevet sammenlignet med at afholde møde for Anonyme Alkoholikere på en velassorteret bar (Putnam & Mabeu, 2000), lader internettet til at være et nyttigt redskab i kampen mod afhængighed af internetpornografi. Da internetafhængige som oftest har et middel-til-godt kendskab til internettet og generelt føler sig trygge ved at bruge dette, er det ofte behandlernes manglende evner til at udnytte det potentiale, der ligger i internettet, der spærrer for en inddragelse af internettet i diagnostiserings-, vurderings- og behandlingsfasen, mere end det er den afhængiges manglende kundskaber, vilje og lyst til dette. Kurser og/eller hjælp udefra kan nemt afhjælpe denne problematik.

I forbindelse med vurderingsfasen kan den afhængige således udfylde relevante spørgeskemaer, selvrapporteringsskemaer o.a. via internettet, hvilket sparer behandleren tid (spørgeskemaer 'glemmes' f.eks. ikke hjemme og skal udfyldes i klinikken) og giver denne mulighed for bedre at forberede sig til et møde vis-a-vis. Ligeledes lader brugen af internettet til at have den store gevinst, at den afhængige, beskyttet af følelsen af anonymitet (jf. The Triple A Engine) og distancering, opgiver mere sandfærdige svar angående prekære spørgsmål og forbrugsmønstre (Putnam & Mabeu, 2000).

3.1.2 Behandling

Behandling af den internetpornografiske afhængighedstilstand kan inkludere både individuelle og gruppeterapeutiske forløb. Udformningen af den specifikke medicinske og psykologiske behandlingsplan, samt implementeringen af denne, må foregå gennem en nøje afvejning af dels den specifikke internetpornografiske afhængighedstilstand (f.eks. intensitet, omfang, varighed osv.) dels individets biologiske, psykosociale og personlighedsmæssige konstitutioner, ønsker, motivationer og forudsætninger. Detaljerede, eksplícitte og realistiske målsætninger for behandlingen må aftales meget tidligt i forløbet og eventuelt revideres hen ad vejen.

Noget af det vigtigste at holde sig for øje i behandlingssituationen og planlægningen af denne er, at internettet i dag bruges i forbindelse med mange forskellige personlige, sociale, studiemæssige og arbejdsrelaterede gøremål. Det er således både upraktisk, uhensigtsmæssig og måske endda utopisk at tro, at det ultimative formål med behandlingen må/skal være en total afholdenhed fra internettet. Dette besværliggør naturligvis behandlingen. Man skal med andre ord til 'at lære alkoholikeren at opholde sig alene i den velassorterede bar uden at drikke andet end cola'. Det ultimative formål med behandlingen må således være en afholdenhed fra at bruge internetpornografi i et, for individet, uhensigtsmæssigt omfang. Metoden hertil må være eklektisk, alt efter hvilken funktion(er) internetpornografien har/har haft for den afhængige (f.eks. stressreduktion, emotionel regulator, virkelighedsflugt, m.v.) samt de umiddelbare og latente bevæggrunde for forbruget. Dog synes behandlingslitteraturen generelt at anbefale inddragelsen af forskellige former for kognitiv (adfærds)terapi, især på de tidligere behandlingsstadier.

Den første udfordring i behandlingsfasen består i at udfordre og undergrave The Power of the Triple A Engine (accessibility, affordability, and anonymity).

For at starte med *adgangen* til internetpornografien er det muligt at begrænse denne betydeligt ved hjælp af enten selve internetudbyderen og/eller ved hjælp af såkaldte pornofiltre. Fordelen ved at begrænse adgangen gennem internetudbyderen er, at kyndige computerbrugere uden problemer kan afbryde eller afinstallere pornofilterne på deres egen computer. Alternativt kan man, som foreslået af blandt andre Delmonico (1997), installere filterne således, at der skal specielle kodeord til for at afbryde, reducere eller afinstallere disse. Disse kodeord kan opbevares og vælges af en anden end den afhængige selv f.eks. en ven eller partner. En kombination af filtre og begrænsning direkte via internetudbyderen er om muligt den mest hensigtsmæssige løsning.

Den umiddelbare opfattelse af internetpornografi som et *omkostningsfrit* mekka må modvirkes gennem undervisning i og kognitiv omstrukturering af omkostningen ved forbrug af internetpornografi. Selv om nogle internetpornografiafhængige uden tvivl har brugt relativt mange økonomiske midler på internetpornografi, er tilgængeligheden af internetbaseret pornografi så stor, at et misbrug uden større problemer kan vedligeholdes kvit og frit. Det er derfor vigtigt at inddrage omkostninger, der rækker ud over de økonomiske dvs. omkostninger i forhold til partner, børn, den øvrige familie, venner, bekendte, arbejde samt social- og fritidsliv.

Den stærkeste kraft i The Triple A Engine er *anonymiteten*. Selv om den afhængige skal bevidstgøres om, at internetanonymitet er en illusion, og at informationer om internetadfærd lagres i computeren eller hos udbyderen, er dette ofte ikke nok til at modvirke anonymitetsfaktoren. Dels fordi der findes adskillige internetværktøjer, der fjerner sporene efter internetadfærd,

dels fordi den fænomenologiske oplevelse af anonymitet ofte er så stærk, at en bevidstgørelse om manglende anonymitet kun har en delvis, om nogen, effekt. Anonymitetsfaktoren som sådan kan ikke 'udryddes', men hvad man i stedet kan gøre, er at bruge anonymiteten i behandlingsøjemed. Paradoksalt nok kan anonymiteten være et virkningsfuldt middel til at få den afhængige til at opsøge informationssteder på internettet, i chatgroups, newsgroups, emailgroups, osv., der specifikt retter sig mod internetafhængighed af pornografi, og som kan være gavnlige som informations- og støttekilder i forbindelse med behandling. Specielt ved gruppeterapeutisk behandling kan det ligefrem være en fordel at oprette et »chatforum«, hvor de afhængige store dele af døgnet kan få moralsk støtte, opbakning og social kontakt fra andre personer i samme situation, som er bekendte med den afhængiges problematik, baggrund og personlighed. Et sådant chatforum kan evt. gøres tilgængeligt for andre, der allerede er eller har været i behandling, således at personkredsen udvides, de personlige erfaringer mangfoldiggøres og sandsynligheden for, at der altid er nogen 'online', der kan (gen)kende den akutte problematiske situation og yde støtte, øges.

Næste skridt i behandlingen er at bryde ind i, moderere og afbryde The Sexual Behavior Sequence. Young (1999) opererer her med behandlingsbegrebet 'practicing the opposite', som involverer, at den afhængige søger at bryde med eksisterende dysfunktionelle rutiner og i stedet etablere nye hensigtsmæssige adfærds- og onlinemønstre (Young, 1999). Basalt set synes begrebet at dække over en afbetingsproces, hvori den klassiske og operate betingning svækkes, og The Sexual Behavior Sequence og de responsprocesser, denne involverer, udslukkes eller erstattes af andre mere hensigtsmæssige handle- og responsprocesser.

Rent konkret kan den *klassiske betingning* f.eks. afbrydes ved, at den afhængige bruger computeren på steder, hvor The Sexual Behavior Sequence enten ikke kan igangsættes eller fuldbyrdes, således at brug af computer/internet og seksuel stimulation/adfærd ikke længere kobles og reforceres positivt. Det være sig biblioteker, netcafer eller andre offentlige steder eller i forbindelse med terapiesessioner hos terapeuten selv.

Den *operate betingning* må brydes gennem indlæring af mere adaptive og hensigtsmæssige handlemønstre og copingstrategier, som kan bruges, når tilskyndelsen til at opsøge internetpornografi opstår. Alternative handlemønstre og copingstrategier har i denne sammenhæng tre primære formål: 1) at erstatte dysfunktionel afhængighedsadfærd med mere hensigtsmæssige adfærdsmønstre, 2) at nedsætte sandsynligheden for at komme i eller opsøge højrisikosituationer, og 3) at angive specifikke handle- og copingstrategier, når højrisikosituationer ikke kan undgås (Cooper et al., 1999, egne tilføjelser). Hertil kommer, at handle- og copingstrategier kan være centrale elementer frem mod en øget fornemmelse af selvstændighed, handlekraft og kontrol. I forbindelse med udformningen af handlings- og copingstrategier må muligheden for, at disse ikke altid 'slår til', snakkes igennem, ligesom

eventuelle tilbagefald, eller manglende brug af aftalte handlings- og copingstrategier i oplagte situationer, må gennemgås nøje, og alternative eller supplerende strategier eventuelt udformes. Oplagte eksempler på almene handle- og copingstrategier kan være afspændingsteknikker, afslapningsøvelser, positiv selvinstruktion, fysisk udfoldelse, social aktivitet, m.v.

Ud over at arbejde på at modvirke 'kraften' fra The Triple A Engine, afbryde The Sexual Behavior Sequence og udvikle specifikke handlings- og copingstrategier, må mere individspecifik behandling tilrettelægges. Denne kan rette sig mod såvel konkrete problematikker (f.eks. økonomi, fyring fra jobbet, etc.) som mere dynamiske temaer (traumer, manglende selvværd, problemer med sexlivet, parforholdet osv.).

Som nævnt i afsnit 3.1 kan der være co-morbide tilstande (PTSD, depression, angst), anden afhængighed (kemisk såvel som ikke-kemisk) og/eller behandlingsproblematisk faktor (generthed, underudviklede sociale kontaktmønstre m.v.) til stede hos individer med internetpornografiske afhængighedstilstande. Schwartz & Southern (2000), Chak & Leung (2004) og Osbourne (2004) fremhæver i den forbindelse, at det ofte er nødvendigt at adressere og intervenere mod disse tilstande og faktorer sideløbende eller samtidig med behandlingen af den internetpornografiske tilstand. Eksempelvis ved hjælp af medicin såsom antabus, metadon, antidepressiva m.v. eller psykosocial behandling i form af træning af sociale evner, parforholdsterapi, social eksponering m.v.

Udfordringen her synes at ligge i vurderingen af årsag-virknings-forholdet. Det vil sige i vurderingen af, hvornår den internetpornografiske afhængighedstilstand må ses som værende årsag til eller virkninger af andre problematiske tilstande som f.eks. depression. Ofte vil dette billede være svært gennemskueligt og først manifestere sig i løbet af behandlingsfasen, hvorefter det kan være nødvendigt at ændre eller supplere den allerede igangsatte behandling.

Da internetpornografisk afhængighed er et relativt nyt fænomen, er det endnu ikke etableret, hvilke specifikke psykologiske interventionsmetoder der har den største kurative effekt. Det er således vigtigt for læseren at holde sig for øje, at den netop skildrede behandlingsstrategi, der nok i sit overordnede metodologiske udgangspunkt må beskrives som værende af kognitiv-adfærdsterapeutisk art, ikke er evidensbaseret, da større og veludførte terapeutiske evidensstudier inden for feltet endnu ikke er tilgængelige.

3.2. Fremtidig teoretisk, empirisk og klinisk forskning

Afhængighed af internetpornografi har som vist mange analoger til andre tvangs- og afhængighedstilstande, og skønt internetpornografisk afhængighed er præget af karakteristiske ætiologiske og symptomatiske forhold, bør diagnostiske og terapeutiske ligheder med og forskelle fra beslægtede

tilstande betones og udredes yderligere, inden man med sikkerhed kan godtgøre, at der er tale om en egentlig selvstændig, afgrænset og ny afhængighedstilstand. Vedkender man sig imidlertid, som her, den nuværende status for tilstanden, dvs. at afhængighed af pornografi på internettet muligvis kan betragtes som en ny og selvstændig afhængighedstilstand, er det vigtigt at begynde at forstå og behandle denne i egen ret.

Teoretisk set må man i langt højere grad end nu søge at udarbejde de modeller, teorier og perspektiver, der kan virke som ledestjerner for den empiriske og kliniske forskning. Selv om det er vigtigt at skele til den teoretiske forståelse af andre afhængighedstilstande og se, hvad denne har at tilbyde i forståelsen og behandlingen af internetpornografiske afhængighedstilstande, må man ikke alene stille sig tilfreds med dette. Man må gå et skridt videre og søge at komme med 'selvstændige' bud på den internetpornografiske afhængighedstilstands særlige ætiologi samt dens væsen og natur.

Empirisk set må man først og fremmest søge at afdække prævalensen af tilstanden både i befolkningen som helhed og i mere specifikke subgrupper af denne. Herefter venter arbejdet med empirisk at søge at operationalisere eksisterende teorier og modeller på området for herigennem at kunne nuancere og udvikle disse. Konkret synes der at være et behov for kvalitativt at afdække og bekræfte fællestræk ved de personer, der bliver afhængige, samt ved deres specifikke forbrugscyklus og manifesterede og latente bevæggrunde for deres forbrug, herunder især eventuelle beskyttelsesfaktorer og (yderligere) risiko- og sårbarhedsfaktorer. Senere må en decideret kvantificering af de kvalitative informationer, mønstre og perspektiver implementeres.

Som led i den teoretiske forståelse af afhængighedstilstanden må også følge egentlig klinisk forskning og herunder en specifik afprøvning af konkrete behandlingsstrategier, metoder og planer. Set ud fra et individ-, samfunds- og klinisk perspektiv er det vigtigt at få klarlagt konkrete kurative virkningsmekanismer således, at individer, der lider af denne specifikke afhængighedstilstand, hurtigt kan tilbydes kvalificeret og virksom behandling.

Hverken den teoretiske, empiriske eller kliniske forskning eksisterer i et vakuum. Samspillet mellem de tre instanser er vigtigt i al forskning inklusive afhængighedsforskning, idet hvert perspektiv er nødvendigt i en mere nuanceret og komplet forståelse af internetpornografiske afhængighedstilstande. Det er således samspillet mellem hvert af disse forskningsperspektiver, der kan lede frem mod en mere fuldstændig integreret forståelse af det ætiologiske billede af de internetpornografiske afhængighedstilstande. Dette kræver nødvendigvis vilje til samarbejde fra såvel »forskeren bag muren« som »behandleren i felten«, der hver især besidder kompetencer og muligheder, der systematisk kan »udnyttes« til at skabe grobund for yderligere forståelse for og virksom behandling af denne nye afhængighedstilstand.

REFERENCER

- ANDERSON, N. & COLEMAN, E. (1991): Childhood abuse and family sexual attitudes in sexually compulsive males: A comparison of three clinical groups. *American Journal of Preventive Psychiatry and Neurology*, 3, 8-15.
- BOGAERT, A.F. (2001): Personality, individual differences, and preference for the sexual media. *Archives of Sexual Behavior*, 30, 29-53.
- BRADFORD, J. (1997): Medical interventions in sexual deviance. I D. R. Laws & W O'Donohue (Eds.), *Sexual deviance: Theory, assessment, and treatment*, 449-464. New York: The Guilford Press.
- BYRNE, D. (1977): Social psychology and the study of sexual behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 3, 3-30.
- BYRNE, D. (1983): Sex without contraception. I Byrne, D. & Fisher, W.A. (eds.) *Adolescents, Sex, and Contraception*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 3-31.
- BYRNE, D. & KELLEY, K. (1986): *Alternative approaches to the study of sexual behavior*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- CARNES, P. (1991): *Don't call it love: Recovery from sexual addiction*. New York: Bantam Books.
- CARNES, P. (1993): Addiction and post-traumatic stress: The convergence of victims' realities. *Treating Abuse Today*, 3, 5-11.
- CHAK, K. & LEUNG, L. (2004): Shyness and locus of control as predictors of internet addiction and internet use. *CyberPsychology & Behavior*, 7, 559-570.
- COLEMAN, E. (1992): Is your patient suffering from compulsive sexual behavior? *Psychiatric Annals*, 22(6), 320-325.
- COOPER, A., PUTNAM, D. E., PLANCHON, L. A , & BOIES, S .C. (1999): Online sexual compulsivity: Getting tangled in the net. *Sexual Addiction & Compulsivity: The Journal of Treatment and Prevention*, 6, 79-104.
- COOPER, A., SCHERER, C. R., BOIES, S. C., & GORDON, B. L. (1999): Sexuality on the internet: From sexual exploration to pathological expression. *Professional Psychology*, 30, 154-164.
- COOPER, A. (1998): Sexuality and the internet: Surfing into the new millennium. *CyberPsychology & Behavior*, 1, 187-193.
- Danmarks Statistik. (2005): <http://www.dst.dk/Statistik/ags/IT/Befolkningen.aspx>.
- DELMONICO, D .L. (1997): Cybersex: High tech sex addiction. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 4, 159-167.
- FISHER, W. A. (1986): A psychological approach to human sexuality: The sexual behavior sequence. I Byrne, D. & Kelley, K.. (Eds.). *Alternative approaches to the study of sexual behavior*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 131-171.
- FISHER, W. A. & BARAK, A. (2000): Online sex shops: Phenomenological, psychological, and ideological perspectives on internet sexuality. *CyberPsychology & Behavior*, 3, 575-589.
- FISHER, W. A. & BARAK, A. (2001): Internet pornography: A social psychological perspective on internet sexuality. *The Journal of Sex Research*, 38, 312-323.
- GRIFFITHS, M. (2000): Excessive internet use: Implications for sexual behavior. *CyberPsychology & Behavior*, 3, 537-552.
- GRUBIN, D. & MASON, D. (1997): Medical models of sexual deviance. I D. R. Laws & W O'Donohue (Eds.), *Sexual deviance: Theory, assessment, and treatment*, 434-448. New York: The Guilford Press.
- HALD, G.M. (2003): Pornografiens rolle i seksuelle overgreb – en metateoretisk og empirisk analyse. *Psykologisk Studiefkriftserie Vol. 6, No. 3*, Psykologisk Institut, Aarhus Universitet.
- HALD, G.M. (2005): Gender Specific Differences in Pornography Consumption Among Young Heterosexual Danish Adults Aged 18-30. (Under review).

- KAFKA, M.P. (2001): The paraphilia-related disorders: A proposal for a unified classification of nonparaphilic hypersexuality disorders. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 8, 227-239.
- LAVIN, M., MARVIN, K., MCLARNEY, A., et al. (1999): Sensation seeking and collegiate vulnerability to internet dependence. *CyberPsychology & Behavior*, 2, 425-430.
- LINNET, J. (2005): Afhængighedstilstand. Oplæg til temanummer om afhængighedstilstande. *Psyke & Logos*, (in press)
- MALAMUTH, N. & HUPPIN, M. (2005): Pornography and teenagers: The importance of individual differences. *Adolescent Medicine: State of the Art Reviews*, (in press).
- MCNAIR, B. (19996): *Mediated sex*. NY: St. Martin's Press.
- MORAHAN-MARTIN, J. & SCHUMACHER, P. (2000): Incidence and correlates of pathological internet use among college students. *Computers in Human Behavior*, 16, 13-29.
- ORZACK, M. H. (1998, August). Computer addiction. What is it? *Special Report. Mental Health Computing. Psychiatric Times*, XV, 32.
- ORZACK, M. H. (1999): How to recognize and treat computer.com addictions. *Directions in Clinical and Counseling Psychology*, 2 (9), 13-26.
- ORZACK, M. H. & ROSS, C. J. (2000): Should virtual sex be treated like other sex addictions? *Sexual Addiction & Compulsivity*, 7, 113-125.
- OSBOURNE, C. S. (2004): A group model for the treatment of problematic internet related sexual behaviours. *Sexual and Relationship Therapy*, 19, 87-99.
- PAVLOV, I. (1927): *Conditioned reflexes*. Oxford: Oxford University Press.
- PUTNAM, D. E. (2000): Initiation and maintenance of online sexual compulsivity: Implications for assessment and treatment. *CyberPsychology & Behavior*, 3, 553-563.
- PUTNAM, D. E. (2005): <http://www.onlinesexaddict.com/osaq.html>
- PUTNAM, D. E. & MAHEU, M. M. (2000): Online sexual addiction and compulsivity: Integrating web resources and behavioral telehealth in treatment. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 7, 91-112.
- ROTTER, J. (1990): Internal versus external control of reinforcement: A case history of a variable. *American Psychologist*, 45, 489-493.
- ROTTER, J. B. (1982): *The development and applications of social learning theory: Selected papers*. NY: Praeger.
- SCHWARTZ, M. (1992): Sexual compulsivity as post-traumatic stress disorder: Treatment perspectives. *Psychiatric Annals*, 22, 333-338.
- SCHWARTZ, M. F. & SOUTHERN, S. (2000): Compulsive cybersex: The new tea room. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 7, 127-144.
- STACK, S., WASSERMAN, I. & KERN, R. (2004): Adult social bonds and use of pornography. *Social Science Quarterly*, 85, 75-88.
- TRÆEN, B., SPITZNOGLE, K. & BERVERFJORD, A. (2002): Attitudes and use of pornography in the Norwegian population.. *The Journal of Sex Research*, 41, 193-200.
- YOUNG, K. (1996): Internet addictions: The emergence of a new clinical disorder. *Paper presented at the 104th Annual Convention of the American Psychological Association*, Toronto, Ontario, Canada.
- YOUNG, K. (1998a): Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *CyberPsychology and Behavior*, 1, 237-244.
- YOUNG, K. (1998b): *Caught in the Net: How to recognize the signs of internet addiction and a winning strategy for recovery*. NY: Wiley.
- YOUNG, K. (1999): Internet addiction: Symptoms, evaluation, and treatment. I Vandecreek, L. & Jackson, T. (Eds.). *Innovations in clinical practice: A source book* (vol. 17). Sarasota, FL: Professional Resource Press, 1-13.